

אינם עולים, אינם פליטים ואינם מהגרי עבודה: גולים מאמריקה הלטינית בישראל (1973-1978)

אפרים דויד

תקציר

בין 450 ל-500 גולים הגיעו לישראל בזמן הדיקטטורות הצבאיות בארגנטינה, צ'ילה ואורוגוואי בשנות ה-70 של המאה הקודמת. המאמר מתאר את מעורבותם הפוליטית של גולים אלה במאבקם נגד הדיקטטורות בארצותיהם ונגד המדיניות הרשמית של ממשלת ישראל שקיימה קשרים הדוקים עם המשטרים הצבאיים. במקביל, המאמר עוסק ברקע החברתי והפוליטי של הגולים שהחליטו להגיע לארץ – כאשר רבים מהם לא היו קשורים לישראל או לציונות, ובחלקם אף לא היו יהודים על-פי ההגדרה הדתית האורתודוקסית. המאמר מפרט את מכלול הסתירות הנובעות מהימצאותם של קבוצות גולים אלה בישראל.

מילות מפתח: אמריקה הלטינית, ישראל, גולים, דיקטטורות צבאיות

ד"ר אפרים דויד, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן גוריון בנגב; מכון סברדלין להיסטוריה ותרבות של אמריקה הלטינית, אוניברסיטת תל-אביב.

הקדמה

שאלת מבקשי המקלט והפליטים בישראל התעוררה עם הגעתם לישראל של רבבות מאזרחי סודאן ואריתריאה בעשור האחרון. אך מאות גולים מאמריקה הלטינית הגיעו למדינת ישראל בתקופה שבין ההפיכה הצבאית בצ'ילה שהדיחה מהשלטון של הנשיא הסוציאליסטי סלבדור איינדה בספטמבר 1973 לבין המונדיאל – גביע העולם בכדורגל, שנערך בארגנטינה בעת שלטון הגנרלים ביוני 1978. רוב הגולים הארגנטינאים הגיעו ארצה לפני ההפיכה הצבאית במארס 1976 ובחודשים שלאחריה. הצ'יליאנים הגיעו בין ספטמבר 1973 לחודשים הראשונים של 1974, ואילו הגולים מאורוגוואי הגיעו בקבוצות קטנות יותר בין השנים 1974-1976.

לראשונה בתולדות המדינה הגיעו לישראל קבוצות של גולים פוליטיים, שאינם עולים-ציונים על-פי השקפתם ושלרוב לא נרדפו בארץ מוצאם בשל דתם. כמו כן, הם לא באו לישראל בחיפוש אחר מקום עבודה או פרנסה, אלא ניסו להציל את עצמם ממוות ודאי. חלק מהבאים הגיעו היישר מבתי כלא וממחנות ריכוז, האחרים לאחר שהות ממושכת במחתרת. רובם ככולם היו ממוצא יהודי ולא הוכרו על-ידי הממסד בארץ כגולים אלא כ"עולים" – חרף השוני הרב בהבנתם של הבאים את מטרת הגעתם לישראל.¹

מאמר זה עוסק במספר סוגיות: (1) הדומה והשונה בין גולי שלוש הארצות, בהתפלגות הגילאים, ניסיון החיים, המקצוע וההשקפות הפוליטיות; (2) ביחס הממסד הישראלי אל הגולים, החל מקליטתם בארץ, דרך פעילות הסוכנות היהודית בארץ המוצא ומשרד החוץ ושגרירויות ישראל; ו-(3) ביחסים הקרובים של ממשלות ישראל לשלוש הדיקטטורות (שהיו קרובים במיוחד חרף האופי האנטישמי והפשיסטי המוצהר של הגנרלים שעמדו מאחורי ההפיכות). יחסים אלו החלו עוד בתקופת ממשלת המערך בשנות ה-70 ונמשכו ללא הפסקה לאחר המהפך הפוליטי בישראל ב-1977 ועליית הליכוד לשלטון בראשות מנחם בגין. עוד יעסוק המאמר בצורות ההתארגנות של הגולים: הקמת ועדי סולידריות עם העמים באמריקה הלטינית וסירובם של ממסדי העולים לקבלם לשורותיהם וכן ביחסן של המפלגות השונות והסתדרות לגולים ולתביעותיהם.

לכאורה, העובדה שתנועת העבודה (מפלגת העבודה ומפ"ם) שלטה בשנים אלה, עד למהפך ב-1977, אמורה הייתה לסייע לגולים. תיק קליטת העלייה הופקד בין 1970 ל-1977 בידיו שרים ממפלגת מפ"ם: בין 1970 ל-1974 כיהן נתן פלד כשר לקליטת העלייה ועמיתו שלמה רוזן בין 1974 ל-1977. רבים מן הבאים, בייחוד יוצאי צ'ילה ואורוגוואי, היו פעילים במפלגות שהיו חברות באינטרנציונל הסוציאליסטי, ארגון בין-לאומי בו הייתה למפלגת העבודה עמדה מרכזית. במשך עשרות שנים כיהנו מנהיגי המפלגה כסגני היו"ר של הארגון הבין-לאומי הוותיק.² יחד עם זאת, הממשלה הייתה מוכנה לקבל בישראל אך ורק גולים שהיו מסוגלים להוכיח את יהדותם, וכאמור, קשרה קשרים הדוקים מאוד עם המשטרים הצבאיים בארגנטינה, צ'ילה ואורוגוואי.

יתר-על-כן, המשטרים הרודניים קיבלו הכרה דיפלומטית ישראלית עם כינונם, ולאחר מכן סיוע צבאי רב. הראשון שקיבל הכרה רשמית ישראלית היה משטרו של הגנרל אוגוסטו פינשוה, חרף העובדה שהנשיא המודח סלבדור איינדה (שמת במהלך ההפיכה) היה היו"ר של "מפלגה אחות" בצ'ילה במסגרת האינטרנציונל הסוציאליסטי. ישראל הייתה גם בין המדינות הראשונות שהכירו בדיקטטורות של ארגנטינה ואורוגוואי,³ מהלכים דיפלומטיים שהתרחשו כולם תחת שלטונה של תנועת העבודה.

ההפיכה הצבאית שהתחוללה בארגנטינה ב-24 במארס 1976 הייתה השישית במספר בארץ זו מאז שנת 1930. ההפיכה בצ'ילה הייתה הראשונה מאז שנות ה-30 ואילו ההפיכה באורוגוואי – נדירה למדי בתולדות המדינה שכונתה אז "שוויץ של דרום אמריקה". אולם היקף הדיכוי של משטרי הגנרלים בשנות ה-70 של המאה שעברה היה חסר תקדים. בשם הדוקטרינה לביטחון לאומי והמאבק בחתרנות נחטפו, עונו ונרצחו עשרות אלפי בני אדם. מה שהוכרז באורח רשמי כתהליך הארגון מחדש של האומה, מוכר מאז בעולם כולו בשם "המלחמה המלוכלכת".

מאות הגולים מאמריקה הלטינית שהגיעו לישראל בסוף שנות ה-70 לא היו הראשונים. קדמו להם רבבות עולים לטינו-אמריקנים, מרביתם ארגנטינאים, שהחלו להגיע לארץ עוד בסוף שנות ה-30 ובמיוחד עם הקמת המדינה ב-1948.⁴ על-פי הערכות, יותר מ-500 גולים ארגנטינאים, צ'יליאנים ואורוגוואים הגיע לישראל מספטמבר 1973 ועד למונדיאל שנערך בארגנטינה ב-1978. מרביתם באו מארגנטינה והם לא היו חברים בקהילות היהודיות אף שחלקם היו בעבר חניכי תנועות הנוער הציוניות. רובם עזבו את ישראל בסוף שנות ה-70 ובתחילת שנות ה-80 למדינות מערב אירופה, בייחוד לספרד ולצרפת, ואחרים שבו למולדתם באמריקה הלטינית עם נפילת המשטרים הצבאיים באמצע שנות ה-80.⁵

הפרופיל הדורי, התעסוקתי והפוליטי של הגולים לא היה אחיד. רוב הארגנטינאים היו צעירים, תלמידי תיכון וסטודנטים, בהם פעילים מהשורה השנייה בתנועת הגרילה הפרוניסטית "מונטונרוס" (Montoneros) ובתנועה המרקסיסטית "צבא העם המהפכני" (ERP) ומיעוטם אף במפלגה הקומוניסטית. ביניהם בלטו שלושה: הסופר המנוח איסמאל וינאס,⁶ הפסיכיאטר ד"ר חוסה איציקסון⁷ ומאוחר יותר העיתונאי והעורך חקובו טימרמן (על טימרמן, ראו בפירוט רב בהמשך). בין הבאים מצ'ילה היו פעילים באיחוד העממי של הנשיא איינדה, מרביתם אנשי המפלגות הרדיקלית והסוציאליסטית – כולל מנהיג הרדיקלים בנחמין טפליצקי,⁸ ומי שהיה יועצו המשפטי של הנשיא איינדה, עו"ד לואיס (ברוך) וגה.⁹ עוד היו בין הבאים טייס קרב בחיל האוויר הצ'יליאני ואשתו שהייתה פעילה קומוניסטית. בין הבאים מאורוגוואי היו פעילים מה"חזית הרחבה" של השמאל, אנשי מקצוע סוציאליסטים וקומוניסטים.

אחד מבני הגולים מצ'ילה פרסם ב"גארדיין"¹⁰ הבריטי את הסיבות להגעתו לישראל:

שמי דניאל סילברמן. ב-1973, אז ילד בן שש, התגוררתי יחד עם משפחתי בעיירה צ'וקיקמטה שבצפון צ'ילה. אבי, דוד סילברמן,¹¹ היה פעיל פוליטי בממשלת איינדה ושנתיים לפני כן התמנה למנכ"ל של חברת מכרות הנחושת הלאומית. מלבד אבי ואנוכי, משפחתי מנתה אז את אמי מריאנה ואת שני האחים, קלאודיו ועל. חיינו השתנו לתמיד ב-11 בספטמבר 1973. הצבא תפס את השלטון, הפציץ את [ארמון הנשיאות] לה מונדה בבירה סנטיאגו וגרם למותם של רבים – ביניהם הנשיא. מאות נפגעו ואנשים נרצחו ברחובות העיר. אלפים הובלו לאצטדיון הלאומי, המקום הגדול ביותר בו ניתן היה להחזיק את העצירים. ההשפלות והעינויים החלו ממש באותו יום ובאותו מקום.

במכרה המצב היה קשה במיוחד. הפעילים שבקרב העובדים החליטו להתבצר במכרה והצבא שלח כוחות כדי להשתלט על המקום. רבים מהמתבצרים מצאו שם את מותם ואבי הצליח להימלט. חרף הסכנות, אמי הבריחה את כולנו במכונית המשפחתית בחזרה לסנטיאגו. לאחר מספר ימים במחתרת, אבי החליט למסור את עצמו לידי המשטרה. הוא היה משוכנע שאינו אשם בדבר ושלא ביצע כל פשע. מיד הוא הועמד לדין בבית משפט צבאי, ללא אפשרות לגונן על עצמו ונידון ל-13 שנות מאסר בגין גניבת 13 מיליון דולר מכספי המכרה. מאוחר יותר הבנו שהוא היה בר מזל. הוא הועמד לדין והמשטר רצה להוכיח שטחנות הצדק אכן טוחנות. כך שאבי נותר בחיים, אבל רבים מחבריו נרצחו כבר

בימי ההפיכה הראשונים. אמי הורשתה לבקר את אבי בבית הסוהר פעם בשבוע. עיניים נפשיים ופיזיים היו לשגרת יומו בבית הסוהר. הוא הוכה עד אובדן החושים וגם עינו אותו באמצעות מכות חשמל באיבר מינו. לפעמים שמו שק שחור על ראשו במשך שעות רבות. מחוץ לבית הסוהר היינו צריכים להתמודד עם הכללים החדשים. אמי פוטר מהעבודה והיא סומנה. שמה הופיע ברשימה שחורה ואיש לא רצה להעסיק אותה. שרדנו תודות לחנות מוצרי הלבשה קטנה שהייתה בבעלות סבתי. המשטרה החשאית עקבה אחרינו במהלך כל יום, כל היום: מצאתנו לבית הספר ועד לשעות הלילה המאוחרות. אמי הפכה קורבן להשפלות החיילים ברחוב והיה חשש בכל רגע שהיא תיעצר. אבל המצב לא הרפה את ידיה. היא שיגרה מכתבים לכל קצוות עולם ודרשה לשחרר את בעלה [...] בסוף 1974 מאמציה נשאו פרי. חקירה רשמית קבעה שמשפט השדה של אבי נעשה שלא על-פי הכללים. המשטר הצבאי הציע אז עסקה: שחרור מהכלא תמורת יציאתה המיידית של כל המשפחה מצי"לה. אמי מיהרה למכור את הדירה ואת הרכב ואף לרכוש כרטיסים. היא אף מסרה לקרוביה בישראל שתוך ימים ספורים כל המשפחה עומדת להתאחד שם. אך ב-4 באוקטובר 1974, אבי נחטף מתוך כותלי בית הסוהר בסנטיאגו. זה היה אמור להיות הביקור האחרון של אמי בכלא לפני השחרור והגירוש. היא הגיעה לשערי הכלא ונמסר לה שאבי איננו שם. ולא הוסיפו דבר. מאז לא נמסר לנו דבר על גורל אבי. החיים הפכו קשים מנשוא. אמי שבה וכתבה לכל מי שיכול היה לתת ולו רמז על מקום הימצאו של אבי. לפעמים הגיעו אלינו שמועות או מסרים קצרים של אסירים אחרים ששהו במחיצתו כמה לילות באותו תא. היה אף חייל, שסיכן את חייו, ומסר לנו פרטים על מצבו. כך נודע לנו שבמהלך 1976, בתום סידרה של עינויים, הוא אושפז בבית החולים הצבאי. על מנת להציל את חייו, הרופאים נאלצו לקטוע את ידו. וזה היה גזר דין מוות. החונטה לא רצתה לשחרר אסיר ללא יד – הוכחה חד-משמעית להפרה הסיטונית של זכויות האדם על-ידי אנשי הצבא. מרגע יציאתו את שולחן הניתוחים, הוצאתו להורג היה עניין של זמן. רק שנה לאחר מכן, בפברואר 1977, לאחר שהודלף לנו שאבי אינו בחיים, החלטנו לצאת את צי"לה ולהתיישב במדינת ישראל, שהפכה לביתנו. במשך כל השנים טיפחנו תקוות שוא. אף גורם רשמי לא מסר לנו את סיבת המוות או את נסיבותיו [...] כעת אני מתגורר יחד אם אשתי ובני בבוסטון, ארצות הברית, אבל צילם של האירועים שהתרחשו בצי"לה ירדוף אותי כל חיי.

אחד הצעירים הארגנטינאים סיפר בספר אוטוביוגרפי את קורות "עלייתו":

לא היה קל עבורי לחיות בישראל בסוף 1976 ובתחילת 1977. התקשיתי ללמוד את השפה העברית וגם לעבוד במפעל המיצים של הקיבוץ. זמן קצר לאחר הגעתי לגן שמואל, הבנתי שהפכתי לחלק מקבוצת צעירים מארגנטינה שנשלחה לקיבוץ על-ידי הסוכנות [היהודית]. רובם היו צעירים מאוד, מרביתם פעילים שהגיעו לישראל בגלל פעילותם הפוליטית [...] אחדים היו קורבנות לעינויים או קרוב משפחה שלהם 'נעדר' [desaparecido]. אחד מהם היה דניאל טרנפולסקי, שמאוחר יותר הגיש תביעה נגד חיל הים [הארגנטיני] ונגד מפקדו [אמיליו אדוארדו] מסרה.¹² כל משפחתו נחטפה והוא נותר לבד. אצל אחרים, כמו במקרה שלי, אנשי הצבא פשטו על בתיהם וחטפו את קרוביהם, או שהם נחטפו, נכלאו ולאחר מכן היו קרבנות לעינויים.

בספרו "ילדי הגלות" מספר דניאל טרנפולסקי את קורות הגעתו לגן שמואל, מספר שבועות לפני [...] בשדה התעופה לוד הוא פגש עוד שני צעירים מארגנטינה. "גם אנחנו באנו מארגנטינה. אנחנו 40" הם מסרו לו. עוד הוא כתב בספרו, שמתוך 40 צעירים שהגיעו לקיבוץ רק שלושה היו ציונים [...] אין ספק, שהצעירים מארגנטינה שהגיעו לגן שמואל הפכו לקבוצה בעייתית, בגלל שרובנו הגענו לישראל מסיבות פוליטיות. רוב הבאים לא היו ציונים והיו אף שהגדירו את עצמם כאנטי-ציונים. אחרים, כמו במקרה שלי, נטשו את הציונות זמן קצר לאחר בואנו לישראל. כאשר התחלנו להכיר את המציאות בישראל כפי שהיא, ולא כפי שסברנו בתנועות הנוער הציוניות בארגנטינה, עזבנו את הציונות ובכך לא היה כל הבדל בין חניכי ומדריכי תנועות השמאל או הימין, אלה היו חברי תנועות הנוער איחוד הבונים, דרור, השומר הצעיר ובית"ר".¹³

צ'ילה: אחדות ופילוג

גילויי המחאה הראשונים בישראל נגד הדיקטטורות באמריקה הדרומית החלו עם ההפיכה הצבאית בצ'ילה ב-11 בספטמבר 1973. הכותרת הראשית של השבועון הקומוניסטי "זו הדרך" שיצא לאור ב-13 בספטמבר 1973 הדגישה "כאב ומחאות – הפיכה צבאית פשיסטית בצ'ילה בתמיכת ארצות הברית". זו הייתה גם לשון הכותרת בעיתון הקומוניסטי בשפה הערבית "אל אתיחאד" היוצא לאור בחיפה, למחרת ההפיכה. ההפיכה גם מצאה ביטוי בעמודים הראשונים של העיתונים היומיים בשפה העברית.¹⁴ ימים ספורים לאחר ההפיכה נערכה ההפגנה הראשונה, על-פי קריאת רק"ח (הרשימה הקומוניסטית החדשה – מאוחר יותר מק"י – המפלגה הקומוניסטית הישראלית), ומאות הפגינו נגד ההפיכה מול שגרירות ארצות הברית בישראל.¹⁵ באותו ערב יצאה קריאה מאספת הקיבוץ ברשפים נגד "השותקים" בעקבות הרצח ההמוני בצ'ילה.¹⁶

בסיועם של פעילי רק"ח ובתמיכת אנשי מפ"ם הוקם בסוף 1973, יחד עם מספר גולים צ'יליאנים, הוועד הישראלי לסולידריות עם צ'ילה, שלראשונה קיים הפגנה מול ביתו של הנשיא אפרים קציר בירושלים בעת שזה קיבל את כתב האמנה של שגריר צ'ילה הראשון של החונטה הצבאית, סמואל גלייזר. ערב הגשת כתב האמנה, הסביר העיתון "מעריב" (05.04.74) כי עו"ד גלייזר הוא "משפטן ידוע מסנטיאגו התומך בציונות". חילוקי דעות פוליטיים בין מפלגת העבודה ומפ"ם שהיו חברות בממשלה לבין רק"ח שהייתה באופוזיציה הביאו במהרה לפילוג בשורות הוועד ולהקמתם של שני ועדי סולידריות בעלי שם דומה. זאת, חרף העובדה שבצ'ילה עצמה, סוציאליסטים וקומוניסטים היו שותפים באותה ממשלה טרם ההפיכה, והמשיכו בשיתוף הפעולה גם לאחר מכן. הוועד הפעיל ביותר היה זה שתחת הגמוניה קומוניסטית קיים במשך החודשים הבאים שורה ארוכה של דיונים, הרצאות ומפגשים בהם השתתפו חברי הכנסת של רק"ח, מנהיגי המפלגה, מרצים, משוררים יהודים וערבים וגולים צ'יליאנים – מנצרת בצפון ועד לבאר-שבע בדרום. האירועים נערכו מטעם הוועד, או לחילופין בשם רק"ח, בעברית, בערבית ובספרדית.

ב-11 בספטמבר 1974, יום השנה הראשון להפיכה, נערכה ההפגנה הראשונה נגד המשטר הצבאי מול שגרירות צ'ילה בירושלים. הפגנה זו נערכה מדי שנה מאז 1974 ועד להשבת הדמוקרטיה בצ'ילה ב-1990, תחילה מול שגרירות צ'ילה בירושלים ולאחר מכן בתל-אביב, עם מעבר השגרירות לעיר זו. להפגנה הראשונה קראו שני ועדי הסולידריות במסגרת "שבוע סולידריות בין-לאומי", בו כל ועד ערך אירועים נפרדים. הוועד שבתמיכת מפ"ם ומפלגת העבודה קיים אספה פומבית ב-1 בספטמבר 1974 במועדון "צוותא" בתל-אביב בהשתתפות מנהיג צעיר במפלגת העבודה דאז, ח"כ מיכה חריש (שכיהן בכנסת בשנים 1973-1996 והיה בין היתר מזכ"ל המפלגה) והאחראי על הנוער במפ"ם, עו"ד נחום סולן שהוא ממוצא ארגנטינאי. כעבור ארבעה ימים הוועד בהגמוניה קומוניסטית קיים אספה נוספת בתל-אביב, בהשתתפות הזמרת חנה רות והמשוררים יב"י (ישראל בן-יהודה) וסמיח אל-קאסם. בלחצם של הגולים, כעבור שנה איחדו הוועדים כוחות וההפגנה נגד המשטר הצבאי מול שגרירות צ'ילה נערכה ב-11 בספטמבר 1975 במשותף תחת השם "הוועדה המרכזת של ועדי הסולידריות עם צ'ילה". בעצרת נשאו דברים נציגי רק"ח, מפ"ם, בנק"י (ברית הנוער הקומוניסטי הישראלי), השומר הצעיר ותנועת השמאל "מוקד". בשם הגולים נשא דברים בנחמין טפליצקי.

שיתוף הפעולה בין העבודה, מפ"ם ורק"ח התפוגג בתחילת 1976, כאשר מפלגות המערך שבשלטון איבדו עניין בסולידריות עם צ'ילה ורק הוועד לסולידריות עם צ'ילה שבהגמוניה

קומוניסטית שרד והמשיך, במשך שנים רבות, לקיים אירועים פומביים. גם מרבית הגולים הצטרפו לוועד של רק"ח. ההפגנות נערכו מאז ספטמבר 1976 על-ידי הוועד בהגמוניה קומוניסטית בשיתוף עם הגולים, שברובם עזבו את ישראל, כך שבמשך השנים רק רק"ח (ולאחר מכן מק"י וחד"ש) נשאו בסולידריות – כמעט ללא נוכחות של יוצאי צ"לה אך בתמיכת אנשי שמאל רבים שלא השתייכו למסגרת המפלגתית הקומוניסטית.

אורוגואי: איפה אבי?

הניסיון ללמוד מן העיתונות הישראלית בשפה העברית על הנעשה באמריקה הלטינית מסוף שנות ה-60 ועד אמצע שנות ה-70 של המאה שעברה - מאכזב. אך מעט הוקדש בעיתונות לחדשות בין-לאומיות שאינן קשורות ישירות בישראל או בסכסוך במזרח התיכון ומעטות עוד יותר היו הידיעות על אמריקה הלטינית. פרט לידיעות אודות ההפיכה בצ'ילה בספטמבר 1973, כמעט ולא התפרסמו ידיעות על הנעשה בארגנטינה או אורוגואי. נטישת אורוגואי את המשטר הדמוקרטי לא עניינה את התקשורת הישראלית. רק השבועון "זו הדרך" (26.12.73) פרסם ידיעה בה נאמר ש"הרדיפות באורוגואי לא ישתיקו את הכוחות הדמוקרטיים". בידיעה צוטטה הודעה של המפלגה הקומוניסטית שבמחתרת, לפיה נעצרו 150 אישים דמוקרטים, ביניהם מזכ"ל המפלגה רודני אריסמנדי (Rodney Arismendi). אך רק כעבור כשנתיים, ועם הגעתם ארצה של הגולים הראשונים, הוקם הוועד הישראלי לסולידריות עם האסירים הפוליטיים באורוגואי. רוב פעילי הוועד היו קומוניסטים בישראל או כאלה שבאו מאורוגואי. הפעילות הפומבית הראשונה של הוועד הייתה הפגנה מול שגרירות אורוגואי בירושלים בתחילת ינואר 1976. בידיעה שפורסמה ב"זו הדרך" (07.01.76) נאמר שעשרות מפגינים השתתפו בהפגנה, ביניהם אירנה לוינהוף, בתו של המנהיג הקומוניסטי בלייר (Bleier), שקראה מכתב גלוי בו דרשה את שחרורו. המכתב נמסר מאוחר יותר לשגרירות. פרסום דבר מעצרו של ד"ר אדוארדו בלייר, רופא שיניים בן 47, גרם להתעניינות תקשורתית מסוימת אודות הנעשה באורוגואי.¹⁷ בלייר נחטף על-ידי כוחות הביטחון של אורוגואי ב-1975, נפל קורבן לעינויים בזמן המעצר ונפטר כתוצאה מכך ביולי 1976. אמצעי תקשורת באורוגואי מוסיפים לסקר את אירועי החטיפה והרצח של המנהיג הקומוניסטי גם בשנים האחרונות.¹⁸

ביולי 1976 אירנה לוינהוף הפגינה במשך שלושה ימים מול שגרירות אורוגואי בירושלים, וקראה לברר מה עלה בגורל אביה ובדרישה לשחררו. למחאה הממושכת הצטרפו בן זוגה, קרלוס וילדם עמית, והיא זכתה לסיקור אוהד בעיתונות ואף לכתבה בערוץ הטלוויזיה הממלכתי היחיד של התקופה. הדי המחאה הגיעו עד לכנסת, ו-14 חברי כנסת מכמה סיעות (כולל חברי הכנסת של מפלגת העבודה שבממשלה) שיגרו מכתבי תמיכה, בנוסף להודעת תמיכה מטעם הוועדה המרכזת של ההסתדרות.¹⁹ מכתב מחאה חתום על-ידי חברי הכנסת ומאות אזרחים, נמסר לידי של השגריר אלחנדרו רובירה (Rovira)²⁰ על-ידי בני משפחות לוינהוף וחבר הכנסת מסיעת רק"ח אברהם לבנבראון. השגריר התחייב למסור תשובה מהירה אודות גורלו של ד"ר בלייר, אבל זו לא התקבלה מעולם.²¹

הוועד למען האסירים הפוליטיים באורוגואי המשיך בפעילותו השוטפת עד תחילת שנות ה-80, אך בשל מיעוט החברים בו, לא זכה לתשומת הלב לה זכו קבוצות דומות שפעלו נגד המשטרים הצבאיים בצ'ילה ובארגנטינה. יחד עם זאת, ומסיבות פוליטיות שיפורטו בהמשך, הוועד

פעל בשיתוף פעולה הדוק עם הוועד הצ'יליאני (שבהגמוניה הקומוניסטית) וכמעט ללא קשר עם הוועד הארגנטיני.

הדיקטטורה בארגנטינה וקולות המחאה בארץ

ידיעות על הקשרים הקרובים בין ישראל וארגנטינה, בעיקר הקשרים הצבאיים, עברו תחת עינה הקפדנית של הצמורה הצבאית.²² הוראות הצמורה אסרו פרסום של כל ידיעה שנגעה ליחסים הביטחוניים בין שתי המדינות, כך שהמצב בארגנטינה לא עלה כמעט על סדר היום הציבורי בישראל. ככל שהדברים נוגעים למישור הפרלמנטרי, השרה לשעבר שולמית אלוני העידה ש"סתמו" את פיה כאשר ניסתה לדון בכנסת על מכירות הנשק של ישראל למשטר הצבאי בארגנטינה:

בשעתו לא רק סתמו את פי, אלא שח"כ יגאל הורוביץ ז"ל איים עליי שלא אעז לפתוח את פי. היה זה כשממשלת ישראל סיפקה נשק לקולונלים הברוטליים ששלטו בארגנטינה וחיסלו אזרחים בהמוניהם. בחדרי הכנסת, בקומה החמישית, ישבו הורים לילדים שנעלמו וביקשו שנעשה דבר, והגשתי הצעה לסדר היום, ודרשתי דיון. לא אפשרו לי. ההצעה לסדר לא אושרה. הבטיחו לי שיהיה על כך דיון בוועדת החוץ והביטחון. למיטב ידיעתי לא היה כי לא הוזמנתי לדיון.²³

על-פי דו"ח שפרסם מרכז המחקר של דא"א (DAIA), ארגון הגג של המוסדות היהודיים בארגנטינה, כ-1,300 יהודים נחטפו ונעלמו בארגנטינה בזמן שלטון הגנרלים, הרבה מעבר לחלקם היחסי של היהודים בארץ זו. ארגוני זכויות אדם בארגנטינה סבורים שכ-30,000 אזרחים נעצרו ונרצחו באותה עת. משפחות הנעדרים והעצירים הפוליטיים שהתגוררו בישראל פנו לראשי הממשלה, לשרים ולחברי כנסת, לקצינים בכירים בצה"ל ולדיפלומטים זרים בבקשת סיוע. בדו"ח של הוועדה הבין-משרדית שהוקמה בישראל כשני עשורים לאחר קיצה של הדיקטטורה כדי לחקור את גורל הנעדרים היהודים בארגנטינה, נכתב כך:

המשפחות חשו כי עניינן לא טופל ביעילות הנדרשת, הזמן אזל ועזרה או מידע אין, ואם [היה] קיים, [הוא] לא נמסר למשפחות. חלק מהמשפחות הקימו ארגון על מנת לאחד את המאמצים ולנסות ולהשפיע ביתר שאת. הוקם אז ועד קרובי משפחות של הנעדרים בארגנטינה, שלאחר מכן יהפוך לארגון "ממוריה". ארגון זה דרש התערבות פעילה של המדינה בעניינם. בין היתר, פנה ועד המשפחות לחברי כנסת שונים וביקש התערבותם. בין חברי הכנסת נמצאה קבוצה, מכל הקשת הפוליטית, אשר הביעה רצון לסייע. אך מאמצי הקבוצה להביא את הנושא לדיון במליאת הכנסת העלו חרס. לדבריהם, יו"ר הכנסת, מנחם סבירור ז"ל, לא אפשר להביא את הנושא למליאה. לאחר פניות רבות שלא נענו, למזכירות הכנסת, פנה ועד המשפחות לבג"צ. בעקבות הגשת הפנייה התקיים דיון בכנסת, עוד לפני הדיון בבג"צ, ולראשונה, נסעה ועדה פרלמנטרית לארגנטינה במטרה ללמוד את הנושא. אך הוועדה הפסיקה את מסעה לאחר שהות בת יומיים בארגנטינה וחזרה ארצה לקראת הצבעת אי-אמון בכנסת. המסע לא הניב כל תוצאות. אירוע זה אף חיזק את תחושת המשפחות על העדר מדיניות ברורה הלוקחת בחשבון את מכלול הנתונים שעמדו באותה עת לרשות הרשויות השונות ואת כלל האינטרסים. רושם זה התחזק מאחר שעל-פי הידוע למשפחות, הממשלה מעולם לא קיימה דיון בעניין הנעדרים באופן מסודר, ממוסד, כנושא העומד על סדר יומה של המדינה.²⁴

בתום דיוניה של הוועדה הבין-משרדית, אמר היו"ר שלה, סמנכ"ל משרד החוץ פנחס אביבי – אשר היה ציר צעיר בשגרירות ישראל בבואנוס-אירס בשנות הדיקטטורה – כי "בדיעבד אנו יודעים כי אפשר היה לעשות יותר".

למרות הוראות הצמורה, לא היה זה סוד שבין ישראל לחונטה הצבאית נרקמו יחסים ביטחוניים הדוקים. במסמך שפורסם על-ידי הוועדה הבין-משרדית אף נכתב:

השגרירות [של ישראל בבואנוס איירס] טיפלה בקשרים המסחריים ברמה של המדיניות הכללית, תוך ניסיון לקדם את הסחר בין המדינות, ובעיקר את הרכישות בישראל. השגריר לא היה מעורב ישירות בעסקות השונות וביניהן עסקות הציד הצבאי ומסגרות ההכשרה לשימוש באותו ציד, עניינים שהיו בטיפולם של נספחי צה"ל ונציגי החברות הישראליות. אולם לשגריר הייתה מעורבות פעילה בקידום הכללי בחיזוק הקשרים עם בעלי ההכרעה בהחלטות הרכישה.²⁵

מהלשון המעורפלת של המסמך הרשמי ניתן להסיק שעסקאות ביטחוניות היו גם הן, שאנשי צבא ישראלים הכשירו חלק מלובשי המדים בארגנטינה ושהשגריר פעל לקידום ביצוע עסקאות בקרב בעלי ההכרעה בהחלטות הרכישה. במילים אחרות, מדובר בגנרלים וקצינים בכירים שהיו אחראים להפרה השיטתית של זכויות האדם בארגנטינה. כאן המקום לציין שהנספחות הצבאית הארגנטינית פעלה בתל-אביב בנפרד מן השגרירות ששכנה ברחוב הירקון. הייתה זו נספחות מסחרית מיוחדת אשר ישבה בבניין של קונצרן כלל במרכז תל-אביב, אז אחד הגבוהים בישראל, והיא ריכזה את כל הרכש הביטחוני של ארגנטינה בישראל. בראשה עמד קצין בכיר ארגנטינאי בשירות פעיל. בנספחות עבדו מספר ישראלים דוברי ספרדית והיא נסגרה עם שובה של ארגנטינה לדמוקרטיה ב-1983.²⁶

בעת ביקורו של הרמטכ"ל לשעבר, מרדכי (מוטה) גור בארגנטינה, סמוך מאוד למונדיאל, ביולי 1978, ביקור שבמהלכו נפגש עם הנשיא הגנרל חורחה רפאל וידלה, הכריז גור במידה של הפרזה: "זה לא סוד. כולם יודעים שישראל היא אחת הספקיות העיקריות של נשק לצבא ארגנטינה".²⁷ גור פעל באותם הימים כשליח התעשייה הביטחונית באמריקה הלטינית. בצד התמיכה הצבאית והפוליטית של ממשלות ישראל בחונטה הצבאית, עשתה הסוכנות היהודית (בתיאום עם מוסדות ממלכתיים בישראל) מאמצים כדי להוציא גולים מארגנטינה. גולים אלה, רובם ככולם יהודים, לא הגיעו לישראל במעמד של פליטים או מבקשי מקלט מדיני, אלא מכוח חוק השבות. גולים אלה, שאליהם הצטרפו צעירים שעלו לארץ במסגרת תנועות הנוער הציוניות בתחילת שנות ה-70, ומספר מצומצם של ישראלים בעלי עמדות פוליטיות שמאליות, היוו את עיקר הפעילים במחאה שאורגנה בישראל נגד הדיקטטורה הצבאית בארגנטינה.

ההתארגנויות הראשונות נרשמו בסתיו של 1975, מספר חודשים לפני ההפיכה הצבאית, כאשר לראשונה נפגשה קבוצת גולים עם עולים ותיקים ומספר פעילי שמאל ישראלים, כדי לקדם תמיכה מעשית באסירים הפוליטיים ובמשפחות הקורבנות של הכנופיות הצבאיות-למחצה, אשר פעלו בחסותו של חוסה לופס רגה (López Rega), האיש החזק בממשלתה של מריה אסטלה מרטינז דה פרון שכונתה "איסבליטה". אך רק בתחילת אפריל, לאחר ההפיכה הצבאית של מארס 1976, נערך בתל-אביב (בבית תה שפעל בצפון רחוב בן-יהודה ותחת עינם הפקוחה של שירותי הביטחון הישראליים, אשר שיגרו מספר "נציגים" שעמדו בכניסה) מפגש בו לקחו חלק כ-150 גולים ועולים ובו סוכם לראשונה על הקמת מסגרת מקומית לסיוע ותמיכה בעם הארגנטיני ובייחוד באסירים הפוליטיים ובמשפחות ה"נעדרים".

אולם מעבר להסכמה כללית זו התגלעו חילוקי דעות פוליטיים עמוקים בין המתכנסים. לכולם ברור היה שיש לתמוך בעצירים, באסירים ובמשפחות ה"נעדרים". אך לאן יש להפנות את המחאה? הפעילים שזה עתה באו והיו חברים במפלגה הקומוניסטית הארגנטינית טענו שיש לקדם

את המאבק למען זכויות האדם בארגנטינה, אבל חלילה לפגוע בחונטה הצבאית "האנטי-פינושטיסטית" (כלומר, השונה באופייה מן הדיקטטורה הצבאית שתפסה את השלטון בצ'ילה השכנה שבהנהגת הגנרל פינושה), זאת בהתאם לעמדת מפלגתם. אותם גולים טענו שהמשטר הצבאי בארגנטינה מייצג את הגורמים הדמוקרטיים בתוך כוחות הביטחון, הנאבקים ביסודות הפינושטיסטיים. הם אף סירבו לגנות את המשטר הצבאי חרף מחאותיהם של רוב המשתתפים בפגישה בתל-אביב, אשר דרשו לפרסם גינוי ציבורי לדיקטטורה הצבאית הפשיסטית. בעמדה זו נותרו רוב המתכנסים שהיו פעילי מפלגות ותנועות שמאל של הפרוניזם והשמאל הרדיקלי בארגנטינה. רוב העולים הצטרפו אף הם לעמדה זו. כתוצאה מכך נוצר פילוג בתוך שורות הגולים. המיעוט (רובם תושבי תל-אביב והסביבה) דגל בגישה ששמה דגש אך ורק על נושא ההגנה על זכויות האדם בארגנטינה. בקרב הרוב (רובם תושבי ירושלים, חיפה והקיבוצים) הייתה הסכמה שיש לגנות את ההפרה השיטתית של זכויות האדם והאזרח בארגנטינה, והם אף הצביעו על האחראי לכך: הדיקטטורה הצבאית הפאשיסטית. כך הוקם הוועד הישראלי לסולידריות עם העם הארגנטיני. מאוחר יותר, סמוך למשחקי גביע העולם בכדורגל, הוקמה התארגנות שלישית. זו כללה הורים וקרובים של אותם "נעדרים", שהגיעו אט-אט לישראל בעקבות הרדיפות או לאחר שנאשו מלמצוא את יקיריהם. בכרוז הראשון של הוועד הישראלי של קרובי העצורים והנעדרים בארגנטינה, אשר פורסם ב-1977 נאמר:

אנו, 21 משפחות יהודיות החיות בארץ, שלהן בנים, בעלים ואחים שנעלמו בארגנטינה, התארגנו כוועד קרובי העצורים הנעדרים בארגנטינה. ועד זה שם לו למטרה לעשות כל מאמץ לשחרור העצורים, ובנוסף לכך לגרום לדעת הקהל בישראל ולממשלתה ללחוץ על המשטר הצבאי הארגנטיני, על מנת שיודעו לנו מה עלה בגורלם של יקירינו שנעלמו.²⁸

חרם המונדיאל בישראל

אחת הפעולות המתוקשרות ביותר של הוועד לסולידריות עם העם הארגנטיני הייתה החרמת משחקי גביע העולם בכדורגל שנערכו בארגנטינה. המבצע להחרמת המונדיאל החל בישראל בחדשים הראשונים של 1978. ערב יום השנה השני להפיכה הצבאית בארגנטינה, במוצאי שבת, ה-23 במארס 1978, נערכה הפגנה בה לקחו חלק כמה מאות אנשים מול בניין שגרירות ארגנטינה בישראל, אז ברחוב הירקון בתל-אביב. אחד מפעילי הוועד באותם הימים סיפר:

הייתה לנו בעיה איך להפגין מול שגרירות ארגנטינה, כאשר חלק מן המפגינים הגיעו לישראל עוד בטרם ההפיכה הצבאית ורבים רצו לשוב לארגנטינה ולו כדי לבקר את משפחתם. גם לגולים היו בני משפחה בארגנטינה. הפגנה מול השגרירות העמידה בפנינו דילמה קשה, כי ידענו שמצלמים אותנו מתוך הבניין [למרות שלכאורה השגרירות הייתה סגורה באותו יום] ולא יכולנו לבדוק את המסמכים של כל צלמי העיתונות שבאו לסקר את האירוע.²⁹ הפתרון היה פשוט: רוב המפגינים עטו מסכה ורק ישראלים שבאו לתמוך במאבק הפגינו ופניהם גלויות. העניין הפך גימיק תקשורתי כי כך יכולנו להדגיש שהמפגינים חוששים לגורל יקיריהם בארגנטינה. לבסוף ההפגנה זכתה לסיקור צנוע, אך בכל זאת היה זה סיקור, בחדש בו פורסמו כמה וכמה ידיעות על הנעשה בארגנטינה ואף פורסמו מאמרים של כותבים שקראו להחרים את המונדיאל.³⁰

כתבות לא מעטות אודות המונדיאל והפולמוס הפוליטי סביבו פורסמו כאמור בעיתונות הישראלית במהלך חודש מארס 1978 בעיתונים "ידיעות אחרונות", "מעריב", "דבר", "ג'רוזלם פוסט", בשבועון "העולם הזה" ובעיתון "הארץ" (בו פורסמו ארבע כתבות כולל שני מאמרי פרשנות מאת הסופר הצרפתי היהודי מארק האלטר שקראו לקדם את החרם). מאמר שלראשונה עסק בגורל היהודים

בארגנטינה, נכתב על-ידי שליח "הארץ" בארגנטינה, מרסל זוהר, ופורסם בסוף אותו חודש תחת הכותרת: "ארגנטינה: לאן נעלמו יותר מ-300 יהודים".³¹

ביום השנה השני להפיכה הצבאית, ב-24 במרס 1978, תכננה קבוצה של קרובי הנעדרים לקיים כנס ציבורי באולם "צוותא" בתל-אביב, אך הכנס נדחה בשל "המצב בישראל". כך פורסם על-ידי המארגנים בהודעה לעיתונות. מטרת האירוע הייתה להקים בישראל ועד למען זכויות האדם בארגנטינה בהשתתפות אישים מקומיים. האירוע לא התקיים בסופו של דבר, והוועד לא הוקם. במהלך כל השבוע שהחל באותו מועד, נערכו אירועים ציבוריים צנועים נגד אליפות העולם בכדורגל ברחבי הארץ, וב-27 בחודש הוקם בחיפה הוועד הישראלי להחרמת אליפות העולם בכדורגל בארגנטינה. כ-50 פעילים לקחו חלק באירוע ההקמה, מרביתם אנשי הוועד לסולידריות עם העם הארגנטיני ופעילי שמאל ישראליים שלא נמנו עם חברי המפלגה הקומוניסטית. עוד סוכם באותו אירוע להקים ארבעה מרכזי פעילות: בתל-אביב, בחיפה, בירושלים ובבאר-שבע, וכן לפעול בקיבוצים - במיוחד בקיבוצים בהם התגוררו הרבה יוצאי אמריקה הלטינית. כמו כן, הוחלט להצטרף לשבוע הבין-לאומי להחרמת האליפות שנערך בין ה-22 ל-28 באפריל 1978, על-פי קריאת הוועד המקביל הצרפתי. פעילות המחאה נגד המונדיאל צברה תאוצה עם פרסום ידיעות בעיתונות הישראלית לפיהן מדריכים ישראלים, ממשטרת ישראל ומצה"ל, הדריכו קצינים של המשטרה הפדרלית הארגנטינית (ששימשה כמשטרה פוליטית) בלוחמה נגד גרילה בחודשים שקדמו למשחקי המונדיאל.³² כך סיכם הפעיל ב"ס את פעילות הוועד הישראלי להחרמת האליפות בארגנטינה:³³

על-פי המידע שאספנו, במשלחת הישראלית היו כשישים קצינים ושוטרים והם שבו לארץ שלושה ימים לאחר גמר האליפות. ניסינו לעניין את אמצעי התקשורת המקומיים בידיעה, אבל היא לא פורסמה. אגב, מה שפורסם ב"מעריב" וב"הארץ" התבסס על מקורות חוץ. ייתכן שהוראת הצנזורה מנעה את פרסום המידע שהיה בידינו. בכל מקרה ניסינו להתחכם עם ההוראות ופתחנו בקמפיין להחתמת עצומה נגד מכירות נשק ישראלי לארגנטינה. להפתעתנו אספנו אלפי חתימות שנשלחו אל יו"ר הכנסת יחד עם בקשה להיפגש איתו. לא קיבלנו כל תשובה. זו הייתה התגובה המקובלת מן הממשל: לא מאשרים קבלת מכתבים או תלונות. אפילו ההסתדרות מעולם לא השיבה לפניית שלנו. כתבנו למזכ"ל ההסתדרות ולמחלקה לקשרים בין-לאומיים, כי בתמימותנו חשבנו שההסתדרות, כמו איגודים מקצועיים רבים בעולם, תתמוך במאבק שלנו. להסתדרות היה ערב ההפיכה גם נציג בארגנטינה שידע היטב מה קורה שם. אבל כל הניסיונות לקבל תשובה או לקבוע פגישה עם ההסתדרות או נציגיה לא עלו יפה.³⁴ מצד שני ידענו שיש משלחות המגיעות לארץ מארגנטינה כדי לקדם את הרכש הביטחוני. בחודשים שקדמו לאליפות הגיעה לישראל משלחת של קצינים בכירים של חיל הים הארגנטיני ובראשה מי שהיה סגנו של האדמירל הרוצח מאסרה, אדמירל למברוסקיני. אנשי חיל הים של ארגנטינה רצו אז לרכוש ספינות דומות לאלה שנרכשו על-ידי משטר האפרטהייד של דרום אפריקה. בחודשים שקדמו למונדיאל היו ביקורים רבים של אנשי צבא ארגנטינים בישראל וגם של אישים ישראלים בארגנטינה. למשל מנכ"ל אל-על נפגש בבואנוס איירס ערב המונדיאל עם הבריגדיר אגוסטי שהיה מפקד חיל אוויר הארגנטיני. אגוסטי היה הצלע השלישית בטרויקה שעמדה בראש החונטה הצבאית. אגוסטי הודיע שארגנטינה תיתן היתר לחברת התעופה הממלכתית הישראלית לבצע טיסות לאסיסה, שדה התעופה הבין-לאומי של בואנוס איירס. הטיסות אמורות היו להתחיל מיד לאחר המונדיאל. אך למיטב ידיעתי הקו הסדיר לארגנטינה לא פעל. כל הביקורים והג'סטות מעידים על כך שהיו קיימים קשרים הדוקים בין הממשלה בישראל ובייחוד בין הצמרת הביטחונית לבין הפיקוד העליון בארגנטינה [...]. לכן, חשוב היה לנו לצאת במסע הסברה בנושא מכירות הנשק. מעבר לפרסום והפצת כרזות וכרוזים וקיום אספות וחוגי בית - כולל מפגשים בבתי ספר בערים ובקיבוצים,

החתמנו במרכזי הערים ובייחוד ברחבת המשביר לצרכן במרכז ירושלים ובבית הקרנות שבהדר הכרמל בחיפה אלפי עוברים ושבים על העצומה. בשלב זה ידענו שלא נקבל כל מענה מצד הממסד הישראלי, אבל העצומות אפשרו לנו להגיע אל האיש ברחוב. היו גם סוחרים - כולל סוחרים ממוצא ארגנטיני, שתלו בכניסה לחנות כרזה בעברית ובה הקריאה להחרים את המונדיאל.³⁵ העצומה נפתחת במילים: "אנו, החתומים מטה, פונים אל חברי הכנסת מכל הסיעות בבקשה לפעול בכל האמצעים העומדים לרשותם נגד ההפרה השיטתית של זכויות האדם ונגד ביטוי האנטישמיות בארגנטינה".³⁶ בסך הכול היו לנו כחמישה עד שישה חודשים של פעילות מאוד אינטנסיבית. רצינו להגיע לכל בית בישראל עם המסר שלנו. לא עמדנו בכך כי הכוחות לא היו שקולים. אף אחת מהמפלגות לא תמכה בנו, כולל מפלגות השמאל, ההסתדרות לא מצאה לנכון להשיב לפניות שלנו, הכנסת הייתה סגורה בפנינו. גם משאבים לא היו לנו והשלטים, הגליות, הנסיעות, ההפגנות, הכרזות, הכול מומן מהכספים שלנו. היינו קבוצה של סטודנטים שעבדו לפרנסתם ועוד מספר קיבוצניקים בעידן שלפני ההפרטה, והמשאבים שבידינו היו מצומצמים ביותר. אפשר להסתכל על חצי הכוס הריקה ולטעון שלעומת פעילויות דומות שנעשו בצרפת, הולנד או שוודיה, הפעילות שלנו הייתה צנועה מאוד. אבל בהתחשב בתנאים ששררו בישראל באותן השנים, עשינו את המקסימום.

מן הראוי לציין שעם תום המשחקים בארגנטינה פוזר הוועד להחרמת המשחקים. הוועד הישראלי לסולידריות עם העם הארגנטיני המשיך לפעול עד לאחר מלחמת פוקלנד/מלווינאס ב-1982 בשלהי המשטר הצבאי. ארגון קרובי הנעדרים, שהיה לארגון "ממוריה", המשיך בפעילות ההנצחה והמחאה עוד שנים רבות לאחר מכן. הפולמוס על המעורבות הישראלית באספקת נשק לצבא ארגנטינה גבר עם מלחמת פוקלנד/מלווינאס.

נושא נוסף שהעסיק את הגולים הארגנטינים בישראל הוא חטיפתו של יחקובו (יעקב) טימרמן, ב-25 במאי 1977. טימרמן היה אז אחד העיתונאים בבואנוס איירס ועורך העיתון "לה אופניון". טימרמן שתמך בהפיכה עוד בטרם בוצעה, מאז מחצית 1975, הפך גיבור של אחת הפרשיות הרגישות והטעונות ביותר ביחסי ישראל-ארגנטינה. כמי שהגדיר עצמו כל חייו כציוני סוציאליסטי, טימרמן קיים קשרים נרחבים עם שגרירות ישראל בבואנוס איירס עוד משנות ה-60. במקביל להפגנת תמיכה ברורה בישראל ובציונות בעיתונים ובמגזינים שתחת חסותו (המאמרים על הנעשה במזרח התיכון נכתבו בשגרירות ישראל), טימרמן הפך למקור ויועץ בעל ערך עבור הדיפלומטים הישראלים בארגנטינה, בשל קשריו עם האליטה הפוליטית והצבאית במדינה.

באמצע שנות ה-70 המצב השתנה, ובתקופת שלטונה של החונטה הצבאית הפך טימרמן לאחד מכ-1,300 יהודים שנחטפו, נעלמו ועונו על-ידי הגנרלים. במשך שנתיים וחצי הוא ישב בבתי כלא ובמעצר בית. משפחות הנעדרים והעצירים הפוליטיים שהתגוררו בישראל פנו לראשי ממשלה, שרים, חברי כנסת, קצינים בכירים בצה"ל ודיפלומטים זרים בבקשת סיוע. ישראל נמנעה מלעסוק בסוגיה באופן פומבי בשל קשרים צבאיים נרחבים עם שלטון הגנרלים, אך טימרמן היה העציר המפורסם ביותר, ודבר מעצרו הרעיש את משרד החוץ. לאחר 30 חודשי מאסר תיאמו הגנרלים הארגנטינאים את העברתו של טימרמן לישראל. כך, ב-28 בספטמבר 1979 עלה טימרמן על מטוס בדרכו לישראל. הוא התיישב ברמת-אביב והחל להעלות את זיכרונותיו מהעינויים והחטיפות מימי החונטה על הכתב בספרו "אסיר ללא שם, תא ללא מספר", שהפך לרב מכר ותורגם לשפות רבות, בהן עברית.

הרומן של טימרמן עם ישראל לא נמשך זמן רב. מלחמת לבנון הראשונה גרמה לו לחוות משבר אמון חריף עם הציונות וישראל, בין היתר בשל מעצרו של בנו דניאל המתגורר בישראל,

שהיה אז חייל מילואים שסירב לשרת בלבנון. במהרה הפך למבקר קולני במיוחד של הממסד. את ראש הממשלה דאז מנחם בגין, כינה "טרוריסט הגורם נזק לעמו". את שר הביטחון, אריאל שרון, הגדיר כ"איש הרוצה להפוך את ישראל לפרוסיה של המזרח תיכון". מגיבור, אסיר ציון, הפך לאישיות בלתי רצויה. בסופו של דבר עזב טימרמן האב את הארץ בטריקת דלת ב-1983 ועם התחלפות השלטון שב לארגנטינה ושם חי עד מותו ב-1999.

השמאל הישראלי והסולידריות עם אמריקה הלטינית

אף כוח פוליטי בישראל לא תמך, כאמור, בחרם על המשחקים, ובאופן כללי, כל המפלגות גילו איפוק רב מאוד ככל שהדברים נגעו למאבק נגד החונטה הצבאית בארגנטינה. מפלגת העבודה ומפ"ם, שפעלו במסגרת המערך, לא נתנו יד לפעילות זו. גם ההסתדרות, אז תחת הגמוניה ברורה של מפלגת העבודה, לא תמכה בפעילות המחאה (ראו הערה 19 במאמר זה). המפלגה הקומוניסטית (רק"ח) והחזית שלה (חד"ש), החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון – שהוקמה ב-1977) אף הן לא צידדו בפעילות החרם, אף כי בניגוד למפלגות האחרות, מק"י הייתה דווקא המפלגה הפעילה ביותר בכל הקשור לסולידריות עם העמים באמריקה הלטינית, בייחוד במסגרת הוועדים למען צ'ילה ולמען אורוגוואי. עמדת רק"ח שתמכה ביד רחבה בשני הוועדים מחד גיסא, אך תוך הימנעות מתמיכה בוועד דומה למען ארגנטינה מאידך גיסא, הייתה נעוצה במדיניות החוץ הסובייטית, מדיניות שהשפיעה הן על המפלגה הקומוניסטית של ארגנטינה והן על זו של ישראל – מפלגות שהצטיינו במשך עשרות שנים בדבקותן באסטרטגיה הסובייטית הבין-לאומית.

כך פרסמה למשל רק"ח ב-1974 חוברת דו-לשונית (עברית וספרדית) המקיפה 50 עמודים: "למען צ'ילה לא נשתוק!" ובה שירים של פבלו נרודה, מרדכי אבי-שאול, ויקטור כ"רה, סמיח אל-קאסם ואחרים,³⁷ אך סירבה לפרסם את הכרוזים והפרסומים הצנועים בהרבה של הוועד הארגנטיני. פעיליה לא לקחו חלק בפעילות הוועד הארגנטיני, ואילו פעילי הוועד למען ארגנטינה לא הוזמנו לאירועים שהתקיימו בחסות הוועדים של אורוגוואי וצ'ילה. עם זאת, החשש מבידוד פוליטי של חברי רק"ח גרם לכך שכל הוועדים עשו לעיתים יד אחת בהפגנות ובאירועי מחאה, בייחוד בהפגנות שנערכו מול שגרירות צ'ילה מדי שנה ב-11 בספטמבר (יום ההפיכה הצבאית במדינה זו), ובאירועים נוספים, כגון הפגנה שנערכה בהר הצופים נגד הכלכלן הנודע ופרס נובל לכלכלה פרופ' מילטון פרידמן (אבי התאוריה הכלכלית הקפיטליסטית הנאו-ליברלית) ב-4 ביולי 1977 בעת שזה קיבל תואר דוקטור לשם כבוד של האוניברסיטה העברית. במנשר שפורסם תחת הכותרת "מילטון פרידמן – לך הביתה!" נאמר בין היתר:

בשנת 1975 נסע מילטון פרידמן לבקר את תלמידיו בצ'ילה הפשיסטית [...]. לפי הצעותיו קוצצו התקציבים בצ'ילה, האבטלה גברה ביותר מ-25 אחוז [...]. עם משטר זה בצ'ילה שיתף פעולה מילטון פרידמן. מילטון פרידמן אינו אורח רצוי בארצנו! אנו מביעים התנגדות ומחאה על החלטת האוניברסיטה העברית להעניק למתכנן שואה כלכלית זו תואר כבוד.

על הקריאה להפגנה חתמו הוועדים לסולידריות עם צ'ילה, ארגנטינה ואורוגוואי, תנועת הסטודנטים השמאלית קמפ"ס (הקבוצה למעורבות פוליטית וסטודנטאילית) וועד הסטודנטים הערבים.³⁸

שבועון מק"י, "זו הדרך", פרסם את הידיעה הראשונה על ההפיכה הצבאית בארגנטינה רק שלושה שבועות לאחר שלובשי המדים תפסו שם את השלטון, זאת תחת הכותרת "המפלגה הקומוניסטית של ארגנטינה מציעה הקמת ממשלה צבאית-דמוקרטית", ובכותרת המשנה נכתב:

"תומכת בכמה עקרונות הממשל הצבאי". בפסקה הראשונה של המאמר הארוך, החתום על-ידי הנס לברכט, נאמר:

הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית של ארגנטינה פרסם בסוף מארס הודעה לעיתונות בה נאמר, בין היתר: "אף כי מפלגתנו איננה שותפה לכל העמדות של ההצהרה המדינית של המשטר החדש, היא רואה כחובה לעצמה לקבוע, כי היא מסכימה עם המסמך הפרוגרמטי של הכת, שעלתה לשלטון בהפיכת ה-24 במארס, היות והעקרונות היסודיים הבאים לידי ביטוי במסמך זה זהים לעקרונות הפרוגרמטיים של המפלגה הקומוניסטית של ארגנטינה מבחינות רבות".³⁹

בשבועון "זו הדרך" התפרסמו דרך קבע ידיעות וצילומים של פעילויות הסולידריות עם אורוגוואי וצ'ילה, אך לא נכתבה ולו מילה אחת בין אפריל 1976 ליוני 1978 על הוועד לסולידריות עם ארגנטינה. עם זאת, בחלוף השנים, נימת הדיווחים השתנתה בהדרגה והחלו להתפרסם ידיעות על הפרות שיטתיות של זכויות האדם בארגנטינה, כולל מעצר, מאסר של פעילים קומוניסטים והירצחם. מכל מקום, תמיד היה ערפול מסוים באשר לזהותם ואחריותם של מבצעי מעשים אלה: הם כונו גורמי ממשל או קבוצות הקשורות לצבא, מבלי לייחס אותם למדיניות מתוכננת ושיטתית של הדיקטטורה הארגנטינית. גם בידיעה שפורסמה עם תום משחקי המונדיאל, ולאחר דיווח בעל אופי "ספורטיבי" נטול כל הקשר פוליטי, נמסר לקוראי השבועון כי נמשכות הפרות זכויות האדם, שוב ללא ייחוס ישיר לפעולה מתוכננת ורצופה של המשטר הצבאי ומבלי לציין את התפקיד התעמולתי של המשחקים עבור משטר זה.

לסיכום, פעולות המחאה בישראל נגד הדיקטטורות בדרום אמריקה, ובמיוחד נגד האירוע המתקשר ביותר באותן השנים - קיומם של משחקי אליפות העולם בכדורגל בארגנטינה, היו במידת מה הד לפעולות המחאה שהתארגנו במדינות אחרות, במיוחד באירופה. אולם בהשוואה למדינות סקנדינביה, צרפת או הולנד, המחאה בארץ הייתה מוגבלת בהיקפה וכללה בראש ובראשונה את הגולים שנמלטו לישראל מרדיפותיהם של אנשי הצבא, כך שוודאי שלא ניתן לטעון שהנמלטים השפיעו על החברה הישראלית או על הפוליטיקה בישראל. השפעתם הוגבלת בשל קשיי הסתגלות ושהות קצרה יחסית בישראל של רבים מהם. יתר על כן, מכיוון שחלק גדול מן הגולים לא היו ציונים ולא ראו עצמם כחלק מן החברה אליה הגיעו, הם התקשו להעביר את מסריהם לחברה הישראלית-יהודית. ארגון העולים מאמריקה הלטינית אף סירב להושיט כל סיוע לגולים או לוועדי הסולידריות.⁴⁰

יותר מכל יש לייחס את מספרם המצומצם של המשתתפים בפעולות המחאה לעובדה שהשלטונות בישראל הצליחו לא אחת למנוע פרסום של מידע על פשעי הדיקטטורות ועל קשרי ישראל עם המשטרים הצבאיים. כאמור, ניסיונותיהם של כמה חברי כנסת להביא את הנושא לדיון בכנסת הוכשלו אף הם. דיכוי זכויות האדם בארגנטינה, אורוגוואי וצ'ילה לא הצליח בנסיבות אלה להגיע לדיון ציבורי של ממש בישראל, להוציא מקרים בודדים של כתבות בעיתונות היומית או בערוץ הטלוויזיה הממלכתי. הדוגמאות הבולטות לכך היו מאמרו של אריה פלגי, "כדור עגול ועולם מרובע" ב"על המשמר" (16.3.78), שהשווה במהלך אליפות העולם את המשחקים בארגנטינה עם אלו שנערכו בברלין של היטלר בשנת 1936, או הסרט התיעודי של יוחנן (חורחה) וולר, "ארנסטו", שהוקדש לפעולות הוועד לסולידריות עם העם הארגנטיני, ואשר הוקרן בשנת 1981 בערוץ הטלוויזיה הממלכתי היחידי דאז.⁴¹

הערות

- ¹ על הגירה לישראל, עלייה ומהגרי עבודה ראו קמפ ורייכמן, 2008.
- ² עד לפילוג והקמת סיעת "עצמאות" בינואר 2010, כיהן כסגן נשיא האינטרנציונל הסוציאליסטי, יו"ר מפלגת העבודה ושר הביטחון, אהוד ברק. קדם לו, ובמשך כמעט שני עשורים, הנשיא המנוח שמעון פרס, שכיהן בתפקיד סגן נשיא האינטרנציונל, אז יו"ר מפלגת העבודה - בטרם נטש אותה לטובת "קדימה" ולאחר מכן לתפקיד נשיא מדינת ישראל.
- ³ חרף האיסור שהוטל על-ידי הצנזורה על הידיעות בדבר מכירות נשק ישראלי למשטרים באמריקה הלטינית, הנושא העסיק רבות את הסגל הדיפלומטי במדינות אלה ואת משרד החוץ בירושלים. במכתב ששיגר מנהל מחלקת אמל"ט 2 במשרד החוץ ב-5 ביולי 1978 לשגריר ישראל בבואנוס איירס, מפרט דב שמורק את סוגי הנשק שנמכרו למשטרים הצבאיים בארגנטינה ובצ'ילה. בתום המסמך, המסווג 'סודי', ממליץ שמורק להמשיך ולמכור נשק ותחמושת "לכל דורש" (המכתב בארכיון המחבר). בהמשך, בשנים 1980-1985, השנים האחרונות של השלטון הצבאי, כיהן שמורק כשגריר ישראל בבואנוס איירס. בספטמבר 1973 הסיעה הקומוניסטית שיגרה מכתב מחאה לראש הממשלה גולדה מאיר בו חברי הכנסת מאיר וילנר, תופיק טובי ואברהם לבנבראון התלוננו על כך שממשלת ישראל הייתה בין הראשונות שהכירו בחונטה הצבאית הצ'יליאנית ו"זו בגידה במעמד העובדים ובכוחות הדמוקרטיה הצ'יליאנית ובתנועות הסולידריות הקמות בכל בעולם" (שבועון *זו הדרך*, 3 באוקטובר 1973). בריאיון שפורסם במעריב ב-2 במאי 1974 הדגיש שגריר צ'ילה בישראל, סמואל גלייזר שלישראל ולצ'ילה גורל משותף. עוד הוא אמר כי היחסים בין שתי המדינות מצוינים והבטיח כי "החיים הדמוקרטיים ישובו בצ'ילה תוך זמן קצר" למעשה הם שבו כעבור 16 שנה.
- ⁴ על הקהילה הלטינו-אמריקנית בישראל, ראו Roniger & Babis, 2008.
- ⁵ מדובר על הערכות. כל הגולים היו, מבחינה סטטיסטית עולים.
- ⁶ איסמאל ויניאס ואחיו הסופר הנודע דוד ויניאס נמנו בתחילת שנות ה-60 עם מבשרי השמאל החדש בארגנטינה, שאינו קשור בזרמים הפרוניסטים הרבים או במפלגות הסוציאליסטיות והקומוניסטיות הוותיקות. ב-1976 עמד ויניאס בראש תנועה קטנה ששמה "פעולה קומוניסטית" שלא הצטרפה למאבק המזוין. עם הגעתו ארצה, החל ויניאס לכתוב בשבועון הישראלי בשפה הספרדית "סמנה". הוא עזב את הארץ בתחילת שנות ה-80 ומאז התגורר בארצות הברית, בה נפטר ב-2014.
- ⁷ ד"ר חוסה איציקסון, פסיכיאטר ומרצה בעל שם, היה פעיל ציוני שהחליט לעלות ארצה עם ההפיכה הצבאית במרס 1976. עם הגעתו הוא החל לעבוד עבור הסוכנות היהודית דווקא עם הצעירים שהגיעו כגולים. אך חרף עמדותיו הציוניות הוא הבהיר למעסיקיו (שקיבלו זאת) שאין בכוונתו לפעול כדי לשנות את עמדותיהם של הגולים הצעירים אלא רק כדי להקל על הקשיים הרבים בהם נתקלו בישראל. מאז ועד היום הוא מתגורר בירושלים. שני בניו מתגוררים כעת בארצות הברית. על חקובו טימרמן ראו אצל ריין ודויד, 2009.
- ⁸ המפלגה הרדיקלית הצ'יליאנית הייתה אחת השותפות הזוטרות בקואליציית ה"אחדות העממית" של איינדה. המפלגה הייתה קשורה בחוגי הבונים החופשיים. בנחמין טפליצקי, אחד ממנהיגיה, כיהן בעת ממשלת איינדה כסגן יו"ר הפרלמנט והכיר היטב את הצמרת הפוליטית של תנועת העבודה בישראל. הוא עזב את הארץ יחד עם משפחתו, בתחילת שנות ה-80 והתיישב ברומא.
- ⁹ וגוה עונה קשות במהלך מעצרו לאחר ההפיכה, ובשנת 1975 הגיע לישראל. על קורות ההפיכה הצבאית בצ'ילה הוא פרסם ב-1981 בירושלים ובשפה הספרדית, את הספר *צ'ילה: אנטומיה של הפיכה צבאית* (הוצאת סמנה). וגוה נכלא, יחד עם עצירים פוליטיים נוספים, במשך חודשים באוניית חיל הים הצ'יליאנית "אסמרלדה" שהפכה לכלא צף ובה פעל מרכז עינויים. להלן עדותו, כפי שנמסרה ב-1976 לארגון הבינלאומי "אמנסטי" לזכויות אדם:
<http://www.amnesty.org/en/library/asset/AMR22/006/2003/en/bef2207b-d6d5-11dd-ab95-a13b602c0642/amr220062003en.pdf>

¹⁰ המאמר פורסם בעיתון גארד'יאן היוצא לאור בלונדון, ב-27 באוקטובר 1998 תחת הכותרת "סיפור מצ'ילה": <http://www.guardian.co.uk/world/1998/oct/27/pinochet.chile>

¹¹ המהנדס דוד סילברמן היה פעיל במפלגה הקומוניסטית. סילברמן, יחד עם שר החקלאות ז'ק שונשול (Chonchol Chait) והעו"ד לואיס וגה היו היהודים בעלי המעמד הבכיר ביותר בממשלת איינדה. סילברמן, לכאורה "רק" מנכ"ל חברת מכרות הנחושת הגדולה של צ'ילה, הוא מי שהוביל את הלאמת המכרות מידי החברות הרב-לאומיות האמריקאיות. חברות רב-לאומיות שמאוחר יותר מימנו את ההפיכה הצבאית. שונשול, יליד 1926, היה מראשי מפלגה שמאלית בקואליציה של איינדה, ופעל למימוש הרפורמה האגררית. הוא נמלט מצ'ילה עם פרוץ ההפיכה הצבאית, והתגורר בפריז מ-1973 עד 2004. במשך שלושים שנה הוא לימד באוניברסיטת פריז. בשנת 2004 הוא שב לצ'ילה וכעת הוא פעיל בחוגי השמאל.

¹² באוגוסט 2004 זכה טרנופולסקי בפיצוי של יותר מ-200 אלף פסו בעקבות תביעה אזרחית שהגיש נגד מפקד חיל הים בעת הדיקטטורה, אמיליו מסרה. הוא תרם כספים אלה ל"סבתות מכיר מאי", ארגון המחפש נכדים ונכדות שנחטפו יחד עם הוריהם או שנולדו בשבי. ראו ידיעה בעיתון פאמינה, 12, בואנוס איירס: <http://www.pagina12.com.ar/diario/elpais/1-40103-2004-08> על קורות משפחתו אמר טרנופולסקי באירוע שנערך בבואנוס איירס לרגל פתיחת "ארכיון התיעוד והזיכרון" ביולי 2001: "הורי היו בנים ונכדים של מהגרים. הם גדלו באווירה בה למושג שילוב היה לו חלק מרכזי בעיצוב התודעה, העבודה והחינוך. ליצור מדינה כדי לעצב את העתיד. הוריי ואנחנו, הילדים, גדלנו על בסיס השקפה זו. הם חיו את הרעיון וכך חינו אותנו. אנו גדלנו לאור השקפה זו. מה שהוריי לא הבינו, כפי שרבים אחרים לא ראו, הוא שבמדינתנו היו שתי תפישות. שתי חברות דרו בכפיפה אחת. יחד עם השקפת הפיתוח, המעשה הפורה ובניית העתיד נבנתה חברה אחרת על בסיס הפניה אחורה, אל החושך, מדינה בה יש מקום למתי מעט וסבל לרוב אזרחיה.

אבי היה כימאי שלמד בעיר לה פלטה. מדי יום הוא נסע מבואנוס איירס ללה פלטה כדי ללמוד באוניברסיטה. הוא היה בוגר בית ספר מקצועי ובבירה, לבוגרי בתי הספר המקצועיים לא הייתה דריסת רגל באקדמיה. באוניברסיטת לה פלטה היה אחרת. יחד עם מאות סטודנטים נוספים הוא עשה את הדרך מדי יום. כך הוא זכה להשכלה גבוהה ולתואר כימאי.

מיד עם קבלת התעודה הוא פתח יחד עם עמיתים, בוגרים טריים כמוהו, מפעל כימי הקיים גם כיום. מפעל שהצליח להתגבר על המשבר ועל חטיפת אבי. מפעל בבעלות מקומית, וחרף העובדה שהוא צמח, הוא טרם נמכר להון הזר [...] אמי, שסיימה לימודי פילוסופיה וספרות, יחד עם חברותיה וידידותיה קידמה את הפסיכו-פדגוגיה, הן בצד התאורטי והן בצד הקליני. ובשל כך קיבלה את התמיכה וההכרה של עמיתים למקצוע, מהמטופלים שלה ומתלמידיה הרבים. עד היום אני פוגש אנשים שהכירו אותה והמשבחים את פועלה.

ביתי היה בית בטלטלה, בטלטלת הוויכוח הרעיוני והמעשה. התווכחנו רבות, ואף רבנו לפרקים. לא תמיד הסכמנו ההורים עם הילדים וגם הילדים בינם לבין עצמם. אבל היה זה בית חי, ומצוות הבית היו לעבוד וללמוד. אבל מעבר לעבודה וללימודים, המוסיקה, התיאטרון והספורט היו לחלק בלתי נפרד ממנו. במרוצת הזמן, וכפי שהתרחש בבתי דומים ברחבי ארגנטינה, המעורבות הפוליטית גדלה. בין השנים 1973-1976, נאבקנו, לחמנו, אבל סבלנו רבות. עם ההפיכה הצבאית בצ'ילה ב-1973 הונחתה בביתנו מכה קשה. חלק ממשפחתי התגוררה בצ'ילה עוד מתחילת המאה, וליוונו את ממשלת איינדה ואת ההפיכה של פינושה בחרדה גדולה. זו הייתה באמת מכה קשה ואף נבואה למה יכול היה לקרות בארגנטינה.

בין 1973 ל-1976 המשכנו לעבוד ולהיאבק, אבל בסוף היד השחורה של הטרור הממלכתי השיגה אותנו. לא אשכח את היום בו הגנרל איבריקו סנט-ז'אן אמר: 'קודם נהרוג את האדומים, לאחר מכן נהרוג את הוורודים, לאחר מכן את אלה המתלבטים ולבסוף נהרוג גם את אלה שלא נקטו עמדה'. באותו ערב, לאחר שהאזינה לנאום אמרה אמי 'הם יהרגו את כולנו'. וכך קרה שב-15 ביולי 1976, בלילה שחור, הוריי וכל האחים שלי נמחקו מהמפה. גורלם היה כגורל אלפי צעירים, אנשי מקצוע, סטודנטים, פועלים, פעילי האיגודים המקצועיים ועמך".

http://mincyt.gov.ar/noti_archivo_de_documentacion.htm

¹³ Faingold, 2006, 2008

¹⁴ ראו כותרות העיתונים *ידיעות אחרונות*, *מעריב*, *הארץ*, *דבר* ועל *המשמר* שפורסמו ב-12 בספטמבר 1973.

¹⁵ המידע על ההפגנה פורסם ב*זו הדרך*, ביטאון רק"ח (24 בספטמבר 1973). רק"ח היה אז שמה של המפלגה הקומוניסטית הישראלית בעקבות הפילוג בשורותיה ב-1965. ב-1989, המפלגה שבה לשמה המקורי - מק"י, המפלגה הקומוניסטית הישראלית.

¹⁶ *זו הדרך*, 24 בספטמבר 1973.

¹⁷ עדויות על מעצרו וגורלו של ד"ר בלייר: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session37/7-30.htm>

¹⁸ על חקירת מעצרו והירחצו של ד"ר בלייר: <http://www.larepublica.com.uy/politica/96362-documento-prueba-que-eduardo-bleier-aun-vivia-un-mes-despues-de-su-desaparicion>

¹⁹ הוועדה המרכזת ("הממשלה") של ההסתדרות פרסמה הודעה יוצאת דופן זו בלחצם של חברי סיעת רק"ח בוועד הפועל ("הפרלמנט") של ההסתדרות. אך היא סירבה לכל צעד נוסף. בניגוד לאיגודים המקצועיים ברחבי העולם, ההסתדרות סירבה להושיט כל סיוע לנאבקים נגד הדיקטטורות באמריקה הלטינית. פניות שנעשו, בנפרד על-ידי הוועדים לסולידריות עם צ'ילה, ארגנטינה ואורוגוואי במשך השנים לתמיכת ההסתדרות כלל לא נענו (ר' גם הערה 34). ייתכן שדבקותה של ההסתדרות במדיניות הממלכתית הפרו-אמריקאית היא המקור לכך. בכל מקרה, ראשי ההסתדרות ידעו היטב על הנעשה באמריקה הלטינית, כי הארגון החזיק נציגויות ביבשת הרחוקה ואף מספר שליחים שדיווחו על המצב הפוליטי, החברתי והכלכלי ועל רדיפות אנשי האיגודים המקצועיים במדינות אלה, כולל אנשים שקיימו קשרים עם ההסתדרות, ביקרו בישראל בהזמנת ההסתדרות או למדו במכון הבין-לאומי ההסתדרותי שפעל אז בצפון תל-אביב. אך כמדיניות, ההסתדרות ניתקה כל מגע עם מנהיג איגוד או ועד עובדים, אם עם האיגוד המקצועי ברגע שנודע על כך שהוא הוצא מחוץ לחוק, נמצא במעצר או נרדף על-ידי השלטונות (תיקים IV 219a-4-74 ו-IV 219a-4-74, שבארכיון לבון, ארכיון ההסתדרות שבצפון תל-אביב). אחד מראשי המחלקה המדינית של ההסתדרות, שליחה של ההסתדרות באמריקה הלטינית, מרדכי חצור, כתב בדו"ח המסכם את פעילותו ב-1977, בעת הדיכוי הרצחני של המשטרים הצבאיים באמריקה הלטינית: "מטרות הנציגות הן: לחזק את ההסברה הישראלית בקרב איגודים מקצועיים וקואופרטיבים, לחזק את השפעת ההסתדרות בקהילות היהודיות ולקדם את שיתוף הפעולה הכלכלי והחברתי בין ישראל למדינות אמריקה הלטינית" (תיק IV 219a-4-121 במכון לבון). על-פי דו"ח פנימי מסווג של משרד החוץ, מ-23 באוגוסט 1981, נציג ההסתדרות בבואנוס איירס, שהייתה אז הנציגות הגדולה של ההסתדרות באמריקה הלטינית, גורש מהמדינה מיד לאחר ההפיכה הצבאית במרס 1976. הוא נאלץ להקים את הנציגות מחדש בעיר מקסיקו (ארכיון המחבר).

²⁰ טרם מינויו של רובירה בישראל, הוא כיהן כשר הפנים. לאחר מכן, בין השנים 1976-1978 הוא שימש כשר החוץ של אורוגוואי בעת השלטון הצבאי. בדצמבר 2007, בית המשפט העליון של איטליה פרסם צווי מעצר נגד 146 קצינים וסוכנים של שירותי ביטחון באמריקה הלטינית (מארגנטינה, ברזיל, צ'ילה, פרו, אורוגוואי, בוליביה ופארגוואי) שפעלו בשנות ה-70 וה-80 בגין פשעים נגד האנושות ומעורבותם ברציחתם של אזרחים איטלקיים בדרום אמריקה. משפחותיהם של 25 "נעדרים" איטלקיים דרשו את הסגרתם והעמדתם לדין. לפי העיתון האיטלקי *ליבריונה* (26.12.07) בין המבוקשים היה אלחנדרו רובירה.

²¹ *זו הדרך*, 28.08.76.

²² על יחסי ישראל-ארגנטינה באותן שנים עדיין לא התפרסם מחקר מקיף. לדיון בכמה היבטים של יחסים אלה, ראו רוניגר ושניידר, 2005; זדוף, 2003; בר-רומי, 1996; זוהר, 1991; סנקמן, אצל שרפמן, 1999; 2004. Mualem.

²³ "אכן, מוסר בביטחון", *הארץ*, 24.5.2006. אלוני כתבה דברים אלה בתגובה למאמר: "דרוש מוסר בביטחון", מאת העיתונאי יוסי מלמן, שפורסם אף הוא ב*הארץ* (17 במאי 2006). וכך כתב מלמן: "סוחרי נשק ישראלים משתוללים בכל רחבי העולם ומוציאים שם רע למדינה. אין כמעט עימות צבאי, סכסוך אתני או מלחמת אזרחים שאין בצד זה או אחר שלהם (ולעיתים בשני הצדדים)

סוחר נשק, יועצי ביטחון, מדריכים ומאבטחים מישראל. הם מוכרים נשק מתוצרת ישראל, מעודפי צה"ל או מכל מקור אחר בעולם לכל דורש. זה יכול להיות שליט צמא דם, מפקד מיליציה או רמטכ"ל בצבא. כמעט בכל יום מגיעה לישראל משלחת ביטחונית כדי לרכוש נשק או ידע ביטחוני. לרוב הן מוזמנות על ידי סוחר נשק או חברה ליצוא ביטחוני, שדואגים להציג להם את המערכות החדשות, ולקינוח - לארגן להם פגישה עם שר הביטחון או עם פקידים וקצינים בכירים - בפועל או בדימוס".

²⁴ ראו DAIA, 1999.

²⁵ הוועדה הבין-משרדית בעניין גורל הנעלמים היהודים בארגנטינה, *דין וחשבון, ממצאים, עדויות, המלצות*, עמ' 70.

²⁶ כמה וכמה עסקאות בין ישראל לארגנטינה בוצעו בתיווכו של קונצרן כלל. לתאגיד הייתה חברת-בת לייצוא ביטחוני שמכרה ציוד צבאי במאות מיליוני דולרים לשנה ואף קיבלה היתר מיוחד מהנהלת הבורסה בתל-אביב על מנת שמאזניה השנתיים לא יפורסמו, שמה ושמות ראשיה ואף לא ידווחו היקפי ההכנסות וההוצאות של אותה חברה. היה זה היתר חריג שניתן בלחצם של גורמים רשמיים.

²⁷ מיכל קפרא, "דילמת השטן", *מעריב סופשבוע*, 28.3.1986.

²⁸ ארכיון המחבר.

²⁹ מכתב מאת ב"ס, לשעבר פעיל בוועד הישראלי לסולידריות עם העם הארגנטיני. בואנוס איירס, ינואר 2007.

³⁰ החשש היה מוצדק. "עוזר שגריר ארגנטינה בישראל אסף מידע על עולים שהפגינו" הייתה הכותרת של ידיעה שפרסם העיתונאי מרסל זוהר (*ידיעות אחרונות*, 29.3.1979), מספר ימים לאחר הפגנה שנערכה מול השגרירות ביום השנה השלישי להפיכה הצבאית. בידיעה נמסר כי חואן קרלוס גרא, עוזר אישי של השגריר, קיים קשרים עם צעירה ישראלית שביקשה להפסיק קשרים אלה כאשר נודע לה כי הוא אוסף מידע על עולים המפגינים מול השגרירות. לדברי הצעירה הוא אף אמר לה "כאשר הם יבקרו שם ידאגו כבר לטפל בהם". דובר השגרירות, משה ינאי, מסר לעיתון כי חואן קרלוס גרא לא היה עובד השגרירות או משרד החוץ הארגנטיני אלא עוזרו האישי של השגריר לשעבר. להרחבה סוגיית החרם בעולם ובישראל, ראו ריין ודויד, 2009.

³¹ הידיעה נפתחה במילים "כל יום בשעות הבוקר מגיעות לשערי השגרירות הישראלית מאות נשים צעירות המבקשות לשוחח עם הקונסול [...]". הקונסול הכללי משה פאר וצוותו מעניקים כמעט בכל יום מכתבים בהם מתחייבת מדינת ישראל לתת אשרת כניסה למקלט לכל יהודי עצור בארגנטינה, המוכן להעלות ארצה. ההתחייבות הישראלית היא כלפי ממשלת ארגנטינה ולפי בקשתה" (*הארץ*, 29.3.1978).

³² הידיעות פורסמו *במעריב* (26 במאי 1978) ו*במאיר* (1 ביוני 1978).

³³ מכתב מאת ב"ס, ינואר 2007.

³⁴ הפונים לא קיבלו תשובה והבקשות והמכתבים אף לא נשמרו בתיקים המסודרים להפליא של המחלקה לקשרים בין-לאומיים של ההסתדרות או של לשכת המזכ"ל. כך עולה מבדיקה שערכנו במכון לבון, הארכיון של ההסתדרות (ר' גם הערה 19).

³⁵ מכתב מאת ב"ס, ינואר 2007.

³⁶ "פניה לכנסת ישראל". ארכיון המחבר.

³⁷ פבלו נרודה, *מרדכי אבי-שאול, ויקטור כ'רה, סמיח אל-קאסם, אריה דקר, חנה דן וחיים ס', "למען צ'ילה לא נשתוק!" – Por Chile! Venceremos!* (הוצאת הוועד הישראלי לסולידריות עם צ'ילה, רחובות: יולי 1974). ארכיון המחבר.

³⁸ ר' המנשר "מילטון פרידמן – GO HOME" בארכיון השמאל הישראלי המקוון: www.israeli-left-archive.org/gsd/collect/campus

³⁹ *זו הדרך*, 12.4.1976.

⁴⁰ הארגון "אולי" (Olei), ראשי תיבות בספרדית של "ארגון יוצאי אמריקה הלטינית בישראל", הוקם על-ידי הסוכנות היהודית וממומן מכספיה. לכאורה זהו ארגון עולים, למעשה הוא מנגנון ממלכתי הועסק בקליטה וכל הפן הפוליטי והארגוני בפעילותו משקף את עמדות ממשלות ישראל. הארגון סירב בעקשנות ובמשך שנים לטפל בבעיות הגולים או להצטרף למחאה נגד הדיקטטורות באמריקה הלטינית וצייד בעמדות הימין. חרף העובדה שזהו "ארגון יוצאי אמריקה הלטינית", הוא מסרב בשנים האחרונות לקבל לשורותיו מהגרי עבודה מדרום ומרכז אמריקה (שאינם יהודים) השוהים בישראל או להושיט להם כל סיוע – כולל חיפוש עבודה, כפי שנעשה עם העולים שהגיעו לארץ באמצעות הסוכנות היהודית.

⁴¹ "ארנסטו", 1980

רשימת מקורות

- בר-רומי, י' (1996). האם הופקרו יהודי ארגנטינה. גשר, 133, 53-71.
- זדוף, א' (2003). מחויבותה של ישראל כלפי יהודים בתפוצות בעתות משבר ומצוקה – המקרה של ארגנטינה, 1976-1983. ביטחון לאומי, 2-3, 45-59.
- זוהר, מ' (1991). שלח את עמי לעזאזל: בגידה בכחול לבן. תל-אביב: ציטרין.
- טימרמן, י' (1981). אסיר ללא שם, תא ללא מספר. ירושלים: דומינו.
- סנקמן, ל' (1999). מילוט יהודים בארגנטינה בעת השלטון הצבאי, 1976-1983. בתוך: ד' שרפמן (עורכת), אור לגויים? מדיניות החוץ של ישראל וזכויות האדם (עמ' 91-118). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- קמפ, א' ורייכמן, ר' (2008). עובדים זרים. הכלכלה הפוליטית של הגירת עבודה בישראל. ירושלים: ון ליר, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- רוניגר, ל' ושניידר, מ' (2005). מילוט וגלות: הנמלטים מרדיפת שלטון הגנרלים בארגנטינה בשנות השבעים. סוציולוגיה ישראלית, 2, 233-263.
- ריין, ר' ודויד, א' (2009). מגיבור יהודי לעוכר ישראל: פרשת טימרמן, הממסד הישראלי והעיתונות העברית. ישראל, כתב עת לחקר הציונות ומדינת ישראל – היסטוריה, תרבות, חברה, 15, 167-192.
- ריין, ר' ודויד, א' (2009). ספורט, פוליטיקה וגולים: מחאה בישראל בעת אליפות העולם הכדורגל, ארגנטינה 1978. עיונים בתקומת ישראל – מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל, 19, 373-400.

Bahbah, B. (1986). Israel's military relationships with Ecuador and Argentina. *Journal of Palestine Studies*, 15(2), 76-101.

Barromi, J. (1995). Israel frente a la dictadura militar argentina: El episodio de Córdoba y el caso Timerman. En: L. Senkman & M. Sznajder (Eds.), *El legado del autoritarismo. Derechos humanos y antisemitismo en la Argentina contemporánea*, Buenos Aires.

Centro de Investigaciones Sociales de la DAIA (1999). *Informe sobre la situación de los detenidos-desaparecidos judíos durante el genocidio perpetrado en Argentina*, Buenos Aires.

CONADEP (1993). *Nunca Más. Informe de la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas*, Buenos Aires.

Faingold, E.D. (2006). *Diaspora y exilio. Crónica de una familia argentina* (pp. 78-79). Al Margen: La Plata.

Faingold, E.D. (2008). *Exile from Argentina: A Jewish Family and the Military Dictatorship (1976-1983)*. New York.

- Kaufman, E. (1989). Jewish victims of repression in Argentina under military rule (1976–1983). *Holocaust and Genocide Studies*, 4(4), 479-499.
- Lida, C.E., Crespo, H., & Yankelevich, P. (comp.). (2008). *Argentina, 1976. Estudios en torno al golpe de estado*. Buenos Aires.
- Lotersztain, G. (2008). *Los judíos bajo el terror. Argentina 1976-1983*. Buenos Aires.
- Mochkofsky, G. (2003). *Timerman, el periodista que quiso ser parte del poder (1923-1999)*. Buenos Aires.
- Mualem, Y. (2004). Between a Jewish and an Israeli foreign policy: Israel- Argentina relations and the issue of Jewish disappeared persons and detainees under the military junta, 1976-1983. *Jewish Political Studies Review*, 16(1-2), 51-79.
- Vega, L. (1981). *Anatomía de un golpe de estado*. Jerusalem.
- Rein, R., & Davidi, E. (2010). Exile of the World: Israeli Perceptions of Jacobo Timerman. *Jewish Social Studies*, 16(3), 1-31.
- Rein, R., & Davidi, E. (2008). Deporte, política y exilio: Protestas en Israel durante la Copa Mundial de Fútbol (Argentina, 1978). *Estudios Sociales*, 35, 169-198.
- Roniger, L., & Deby Babis, D. (2008). Latin American Israelis: The collective identity of an invisible community. In: E. Ben-Rafael, Y. Gorny, J. Liwerant & R. Rein (Eds.), *Identities in an era of globalization and multiculturalism: Latin America in the Jewish world*. Leiden: Brill.
- Sznajder, M., & Roniger, L. (2005). De Argentina a Israel: Escape y exilio. En: P. Yankelevich (Ed.), *Represión y destierro. Itinerarios del exilio argentino* (pp. 157-185). La Plata.
- Timerman, J. (1981). *Prisoner without a Name, Cell without a Number*. New York.

סרטים ישראליים

- ללא נקודה סופית** (2011). במאי: שלמה סלוצקי (60 דקות, עברית וספרדית), ערוץ 1 והטלוויזיה הארגנטינית.
- ארנסטו** (1980). במאי: יוחנן (חורחה) וולר, (38 דקות, עברית וספרדית), אוניברסיטת תל-אביב.
- אססינו** (2002). במאית: נורית קידר (52 דקות, עברית וספרדית), דני סיטון.